

THE IMPOSITION OF MARTIAL LAW IN POLAND AS A MEANS OF PRESERVING THE COMMUNIST REGIME (1981–1983)

Viktoriia Mykhtunenko*

Yuliia Petrushenko**

Abstract

The article is dedicated to a comprehensive analysis of the processes that took place in the Polish People's Republic on the eve of and during the period of martial law (1981–1983). The aim of the study is to reveal the causes, prerequisites, course, consequences, and the role of the USSR in the imposition of martial law in the Polish People's Republic.

The main methodological principles applied in the research are the principles of historicism and scholarly objectivity. The study employs information analysis, structural–system, chronological, and comparative–historical methods. The author focuses on the complex socio-economic and political situation on the eve of and during the martial law period. The role of the Catholic Church and of the Pope personally in the socio–political life of the Polish People's Republic in the early 1980s is explored. The controversial nature of General Wojciech Jaruzelski is emphasized. The external pressure exerted by the USSR on the Polish leadership is highlighted.

The scientific novelty of the article lies in the attempt to conduct a comprehensive analysis of the events of the 1981–1983 martial law period in Poland from the perspective of Ukrainian historical scholarship.

The practical significance of the work lies in its exposition of the mechanisms of functioning of totalitarian regimes, their methods of power preservation, and the societal consequences of such actions. The Polish experience may be valuable for analyzing current authoritarian tendencies and for developing strategies to counter them. It contributes to an understanding of the cost of freedom and the importance of civic resistance.

In the conclusions, the artificial nature of the communist regime in Poland and its chronic instability due to economic problems and the rejection of faith – central to Polish national identity – are substantiated. Attention is drawn to the significant role of the USSR in the emergence and functioning of the Polish People's Republic and the Polish United Workers' Party. The inevitability of forceful intervention by either the Polish or Soviet army is argued. The role of General Jaruzelski in the imposition and outcomes of martial law is also examined. Thus, martial law in Poland (1981–1983) appears as an inevitable result of internal and external political miscalculations by the Polish and Soviet leadership.

Keywords: W. Jaruzelski, martial law, crisis, opposition, Polish People's Republic, PUPW (Polish United Workers' Party)

* Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of World History, International Relations and Methods of Teaching Historical Disciplines, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: viktyisia89@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2660-1632>

** First-year Master's Student Specialty: Secondary Education (History and Civic Education), Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine.

E-mail: petryshenko122000@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5307-9686>

**Воєнний стан в Польщі як спроба порятунку комуністичного режиму
(1981–1983 рр.)****Вікторія Михтуненко*****Юлія Петрушенко******Анотація**

Стаття присвячена комплексному аналізу процесів що відбувалися в Польській Народній Республіці на передодні та під час воєнного стану 1981–1983 рр. Метою дослідження є розкриття причин, передумов, ходу, наслідків та ролі СРСР у введенні воєнного стану в Польській Народній Республіці.

Під час проведення дослідження основними методологічними принципами виступили принцип історизму та наукової об'єктивності. В дослідженні використовувалися аналіз інформації, структурно-системний, хронологічний та порівняльно-історичний методи.

Автором акцентується увага на складній соціально-економічній та політичній ситуації напередодні та під час воєнного стану. Розкривається роль католицької церкви та особисто Папи Римського в суспільно-політичному житті ПНР на початку 1980-х рр. Підкреслюється неоднозначність постаті генерала В. Ярузельського. Висвітлюється зовнішній тиск СРСР на польське керівництво.

Наукова новизна статті полягає у спробі комплексного аналізу подій періоду воєнного стану 1981–1983 рр., у Польщі, з точки зору української історичної науки. Практичне значення даної роботи полягає у висвітленні механізмів функціонування тоталітарних режимів, їхні методи боротьби за збереження влади та наслідки таких дій для суспільства. Вивчення досвіду Польщі може бути цінним для аналізу сучасних авторитарних тенденцій та розробки стратегій протидії їм. Це допомагає усвідомити ціну свободи та важливість громадянського спротиву.

У висновках обґрунтовано штучність утворення комуністичного режиму в Польщі та його постійний хиткий стан через проблеми в економіці та відкиданні віри як основи польського народу. Звернено увагу на важливу роль СРСР у появі та функціонуванні ПНР та ПОРП. Аргументовано неминучість силового втручання збоку польської або радянської армії. Розкрито роль В. Ярузельського у введенні воєнного стану та його результатах. Таким чином воєнний стан в Польщі 1981–1983 рр., постає як неминучий результат зовнішньо та внутрішньополітичних прорахунків польського та радянського керівництва.

Ключові слова: В. Ярузельський, воєнний стан, криза, опозиція, ПНР, ПОРП

Цитування: Михтуненко, В. & Петрушенко, Ю. (2026). Воєнний стан в Польщі як спроба порятунку комуністичного режиму (1981–1983 рр.). Консенсус, 1, 147–158.

<https://doi.org/10.3110/consensus/2026-01/147-158>

URL: <https://www.konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/219>

* кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: viktyisia89@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2660-1632>

** здобувач I року навчання ОР «Магістр» спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна.

E-mail: petryshenko122000@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5307-9686>

Постановка проблеми. Дослідження воєнного стану 1981–1983 рр. в Польщі залишається актуальною проблемою для вітчизняної та зарубіжної історіографії. Польська та українська історія взаємопов'язані, адже в сучасній Україні вже понад три роки діє воєнний стан тому важливо дослідити яким чином в сусідній країні використовували цей інструмент захисту держави. Дана тема допомагає розкрити проблематику та визначити межу що розділяє легальні методи захисту держави та інструменти репресій проти власного народу. Єдність громадян та армії це запорука міцної держави, проте в історії Польщі воєнний стан 1981–1983 рр., став справжнім бунтом армії проти волі народу. У зв'язку з чим виникає потреба дослідити цей феномен.

Актуальність дослідження обумовлюється недостатньою увагою української історіографії на дану тематику. Подальшим зануренням в процеси що протікали в країнах соцтабору та загалом світовому комуністичному русі. Розкритті сильних та слабких сторін східноєвропейських націонал-комуністичних режимів та їх антинародної діяльності. Визначенні ролі СРСР в відтермінуванні падіння комунізму в Європі.

Дослідження цього періоду дає можливість краще зрозуміти сутність комуністичної ідеології, її градацію та світобачення. Розкрити механізми зловживання владою наданих їм конституційних повноважень з метою недопущення зміни політичного режиму. Ролі та можливостей армії в соціалістичному суспільстві, її світобаченні. Осмислити важливість контролю за структурами, які мають виключне право на зброю та використання сили. Визначити характер відносин між СРСР та його сателітами в період наростання кризи соціалістичної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. По мірі зростання ролі Польщі в ЄС, дедалі більше з'являється наукових праць з історії Польщі. Східноєвропейський націонал-комунізм цікавив багатьох вчених які розглядали різні аспекти даного політичного феномену.

Українські історики здебільшого досліджували історію ПНР та воєнного стану 1981–1983 рр., фрагментарно та в контексті історії України або на основі українських документів. Зокрема, праці О.Г. Бажана «Польська криза 1980–1981 років в інформаційних документах ЦК КПУ та КДБ УРСР»¹, Ю.О. Каганов «Опозиційний рух в Україні і Польщі в контексті суспільно-політичних трансформацій (1970–80-ті рр.)»². Децю нестандартний підхід застосувала О.М. Родигіна у науковій статті «Воєнний стан в Польщі 1981–1983 рр. у спогадах польських режисерів»³ дослідивши воєнний

¹ Бажан О.Г. Польська криза 1980–1981 років в інформаційних документах ЦК КПУ та КДБ УРСР // Краєзнавство. 2023. № 1–2. С. 103–110. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/33972>

² Каганов Ю.О. Опозиційний рух в Україні і Польщі в контексті суспільно-політичних трансформацій (70–80-ті рр. XX ст.): Компаративний аналіз // Zaporizhzhia Historical Review. 2021. № 1 (20). С. 283–294. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1678>

³ Родигіна О.М. Воєнний стан в Польщі 1981–1983 рр. у спогадах польських режисерів // Вісник Донецького національного університету. Сер. Б: Гуманітарні науки. 2015. № 1–2. С. 503–507. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnuig_2015_1-2_88

стан через призму спогадів діячів культури. Тематику воєнного стану зачепили вчені Л.О. Зашкільняк та М.Г. Крикун під час спроби синтезу польської історії «Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів»⁴.

Зарубіжна історіографія в першу чергу представлена дослідженнями польських науковців. У монографії «Gospodarka polski w latach 1944–1989»⁵ Я. Калінський дослідив польську історію 1944–1989 рр., через призму економіки, зокрема розкривши економічні особливості періоду воєнного стану. В той час як Я. Скоржинський приділив увагу політиці та охарактеризував польську опозицію на прикладі «Солідарності» та її діяльності в умовах воєнного стану в книзі «Krótka Historia Solidarności 1980–1989»⁶. Детальне дослідження безпосередньо воєнного стану представлено М. Дзьобеком в колективній монографії «Stan wojenny 1981–1983»⁷ в якій досліджено процес підготовки та впровадження. В дослідженні загальної історії Польщі за редакцією істориків В. Менджецького та Є. Брацисевича ««Польща – нарис історії»⁸ згадується воєнний стан в якому даний період показаний як поворотний момент для польського комунізму.

Особливе місце в дослідженні історії Польщі займають представники західної історичної науки. Британський дослідник Б. Фоукс в своїй книзі «The rise and fall of communism in Eastern Europe»⁹ досліджуючи падіння комуністичних режимів в Європі охарактеризував події 1980–1981 рр., в Польщі як «передчасну революцію». Тим часом Н. Дейвіс написав книгу в якій виклав загальну історію Польщі «Боже ігрище: історія Польщі»¹⁰ в якій звернув увагу на двозначність політики В. Ярузельського називаючи його «прагматиком».

Важливою в контексті дослідження теми стала книга колишнього американського аналітика та заступника директора ЦРУ Д. Дж. Макічіна «Intelligence and the Confrontation in Poland, 1980–81»¹¹ в якій події воєнного стану відображені та проаналізовані з точки зору ЦРУ та на основі секретних документів. Один з найвідоміших в Україні американських вчених Т. Снайдер під час дослідження появи

⁴ Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / наук. ред. Л. Зашкільняк. Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут історичних досліджень; Центр історичної полоністики. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. 752 с.

⁵ Kaliński J. Gospodarka polski w latach 1944–1989. Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Ekonomiczne, 1995. 251 s.

⁶ Skórzyński J. Krótka Historia Solidarności 1980–1989. Gdańsk. Europejskie Centrum Solidarności. 2014. 188 s.

⁷ Stan wojenny 1981–1983. Zeszyt 1: eseje historyczne, biogramy, wykaz skrótów, bibliografia, materiały dodatkowe. Katowice. 2021. 184 s.

⁸ Польща – нарис історії / за ред.: Владзімежа Менджецького та Єжи Брацисевича; пер. з пол. Івана Сварника; Ін-т нац. пам'яті, Коміс. переслідування злочинів проти пол. народу. Варшава: Вид-во Ін-т нац. пам'яті, 2022. 367 с.

⁹ Fowkes B. The rise and fall of communism in Eastern Europe. Palgrave Macmillan. 1993. 228 s.

¹⁰ Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / пер. з англ. П. Тарашук. Київ: Вид-во Соломії Павличко. Основи, 2008. 1080 с.

¹¹ MacEachin D.J. U.S. Intelligence and the Confrontation in Poland, 1980–81. Pennsylvania State University Press, 2002. 256 s.

модерних націй в своїй науковій праці «Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь, 1569–1999»¹² дійшов висновку що військове керівництво Польщі здійснило акт внутрішньої окупації у формі воєнного стану з метою захисту від зовнішньої окупації.

Незважаючи на наявність значного обсягу досліджень з історії Польщі, безпосередньо тематика польського воєнного стану 1981–1983 рр., в українській та зарубіжній історіографії залишається недостатньо вивченою або потребує нової інтерпретації в контексті сучасних підходів до взаємовідносин влади та народу. Невирішеною залишається в українській історіографії проблема відсутності комплексного вивчення воєнного стану 1981–1983 рр.

Мета статті є дослідження причин, передумов, ходу, наслідків та ролі СРСР у введенні воєнного стану в Польській Народній Республіці.

Основна матеріальна заява. Починаючи з 1944 р. польські землі з під німецького контролю перейшли у зону впливу СРСР. Новостворена ПНР (Польська народна республіка) керувалася ПОРП у співпраці з кількома маріонетковими партіями¹³. В ПНР з самого початку відбувалася боротьба націонал-комуністів та ставлеників СРСР. Після перемоги прорадянської фракції (Б. Берут) було підписано договір про торгівлю, що давало СРСР економічні інструменти впливу та поставило кінець на потенційній співпраці зі США, за планом Маршала через тиск з боку СРСР. У зв'язку з цими подіями ПОРП обрала тактику адаптації під вимоги СРСР і підтримування тонкої взаємодії, що відрізняло їх від комуністів Чехословаччини та Югославії¹⁴.

За правління Б. Берута була спроба встановити культ особи, а також збудовано викривлену в бік промисловості економіку, що заклало основу для майбутніх соціально-економічних труднощів та слабкості польської комуністичної системи. Наступні польські лідери В. Гомулка (1956–1970 рр.) та Е. Герек (1970–1980 рр.) не змогли виправити ситуацію та поглибили соціально-економічну кризу. В 1971 р. до ЦК ПОРП увійшов майбутній керівник воєнного стану генерал В. Ярузельський¹⁵.

В кінці 70-х рр. 20 ст., сформувалася сильна опозиція шляхом об'єднання робітничого та опозиційного рухів у Комітет оборони робітників, а потім і Комітет суспільної самооборони. Таким чином робітники та інтелігенція утворили міцний зв'язок, а вимоги до влади ставали дедалі радикальніші¹⁶.

У відповідь на невдалу соціально-економічну політику ПОРП по всій країні почалися масові страйки. В ході цієї хвилі протестів у вересні 1980 р., робітники утворили незалежну від влади профспілку «Солідарність»¹⁷ з метою боротьби за

¹² Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь, 1569–1999; пер. з англ.: А. Котенко, О. Надтока. Київ: Дух і Літера, 2012. 460 с.

¹³ Польща – нарис історії... С. 292.

¹⁴ Дейвіс Н. Боже ігрище... С. 873–877.

¹⁵ Kaliński J. Gospodarka polski w latach 1944–1989... S. 46–84, **Error! Reference source not found.**

¹⁶ Skórzyński J. Krótka Historia Solidarności 1980–1989. Gdańsk. Europejskie Centrum Solidarności. 2014. S. 15–17.

¹⁷ *Солідарність* – незалежна професійна спілка робітників, створена у вересні 1980 року в Польщі, що згодом переросла в широкий суспільно-політичний рух і зробила значний внесок у боротьбу польського народу з комуністичним режимом.

соціальні та політичні зміни, яка стала лідером опозиційного руху. Популярність «Солідарності» пояснюється репутацією профспілки як «голосу народу», харизматичним лідером Л. Валенсою¹⁸ та згуртуванням різних соціальних груп (робітники, інтелігенція, католицьке духовенство). Спроби влади домовитися зі страйкарями у 1980–1981 рр., провалилися, тому поступово ситуація зайшла в глухий кут¹⁹.

Для комуністичного режиму паралельно з погіршенням економічної та суспільно-політичної ситуації значним зовнішньополітичним ударом стало обрання польського священника Кароля Войтила Папою Римським Іоаном Павлом II. Католицька церква традиційно відігравала вагомий роль у польському суспільстві, тому поява опозиційного до ПОРП Папи Римського завдала сильного удару по ослабленій партії²⁰.

Провал економічної політики, консолідація демократичної опозиції, масові страйки та відсутність планів виходу з кризи призвели до заміни Е. Герека на С. Кано. З цього моменту почалося посилення силовиків. В СРСР серйозно поставилися до польської кризи, в серпні 1980 р., КДБ СРСР наказало республіканським управлінням посилити боротьбу з антирадянськими елементами. Паралельно з цим розпочалася операція по мінімізації контактів громадян ПНР та СРСР, особливо на території УРСР. КДБ всерйоз побоювався експорту революції в СРСР²¹.

В наступному 1981 р., сталися важливі події для польської опозиції: головна опозиційна профспілка «Солідарність» охоплювала вже 9 мільйонів поляків, Іоан Павло II пережив замах, а традиційний посередник між протестувальниками та владою лідер польських католиків С. Вишинський помер²².

В цей час активізувалася «Солідарність», яка в період жовтня–вересня 1981 р., провела з'їзд та закликала об'єднуватися вільні профспілки Східної Європи. СРСР в таких діях помітив загрозу європейському комунізму та готувався ввести війська Варшавського договору в Польщу, як це вже було в Угорщині 1956 р., та Чехословаччині 1968 р., але все ж Л. Брежнєва вмовили спробувати інший спосіб. Тогочасний лідер ПОРП С. Каня був нездатний стабілізувати ситуацію, тому вже з лютого 1981 р., головою уряду стає прихильник диктатури міністр оборони Польщі В. Ярузельський, який з жовтня одночасно займає ще й посаду голови ПОРП. Весь 1981 р., влада готувалася до жорсткої відповіді страйкарям²³.

Генерал В. Ярузельський був відомою постаттю у владних колах. Міністр оборони, досвідчений військовий, комуніст-консерватор, учасник Другої світової

¹⁸ Лех Валенса – співзасновник і перший керівник профспілки «Солідарність».

¹⁹ Родигіна О.М. Воєнний стан в Польщі 1981–1983 рр.... С. 503.

²⁰ Каганов Ю.О. Опозиційний рух в Україні і Польщі... С. 283–285.

²¹ Бажан О.Г. Польська криза 1980–1981 років... С. 104.

²² Смерть С. Вишинського стала серйозним ударом для опозиційного актикомуністичного руху, адже він був тривалий час лідером національно-релігійного спротиву.

²³ Польща – нарис історії... С. 320–321.

війни та придушення антикомуністичних виступів. В секретній доповіді ЦРУ, за десять днів до призначення В. Ярузельського зазначалося, що СРСР ймовірно ініціює зміну старих керівників ПОРП. В таких умовах кандидатура В. Ярузельського мала бути погоджена з СРСР²⁴.

Наказом від 12 грудня 1981 р.,²⁵ було оголошено введення на території ПНР воєнного стану, починаючи з 13 грудня 1981 року. Метою воєнного стану визначалося: «У зв'язку із загрозою життєво важливим інтересам держави і народу, з метою недопущення подальшого зниження суспільної дисципліни та створення умов для ефективної охорони миру, порядку та громадського порядку, а також забезпечення неухильного дотримання положень закону та поваги до засад суспільного співіснування...»²⁶. Фактично цим документом було підтверджено, що в польських комуністів більше не залишилося способів зберегти контроль над народом, окрім як застосувати силу.

Розуміючи що міць «Солідарності» в єдності з широкими масами населення, військові як тільки отримали владу ввели цензуру та контроль над усіма засобами зовнішньої та внутрішньої комунікації. Таким чином «Солідарність» була ізольована та не могла швидко організувати спротив²⁷.

Про введення воєнного стану населення дізналося завдяки ранковому зверненню по телебаченню генерала В. Ярузельського²⁸. В момент цього виступу військові вже зайняли телерадіостанції, комунікаційні мережі, колони військової техніки входили в міста, резервістів мобілізували до війська, а строковикам продовжили термін служби. Під заборону потрапили різноманітні народні об'єднання й акти непокори, вводився паспортний режим, тимчасово припинялася робота закладів освіти та діяльність більшості газет, окрім партійних пропагандистських видань. Окремо проводилася спецоперація «Ялиця»²⁹ яка передбачала арешти активних профспілкових діячів під час якої заарештували до 5 тис. осіб. Керувала воєнним станом Військова рада національного порядку

²⁴ MacEachin D.J. U.S. Intelligence and the Confrontation in Poland, 1980-81. Pennsylvania State University Press, 2002. s. 105-106.

²⁵ Постанова Державної ради від 12 грудня 1981 року про введення воєнного стану з міркувань державної безпеки.

²⁶ Internetowy System Aktów Prawnych. Uchwała Rady Państwa z dnia 12 grudnia 1981 r. w sprawie wprowadzenia stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa. Dz.U. 1981 nr 29 poz. 155. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19810290155>

²⁷ Internetowy System Aktów Prawnych. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1981 r. w sprawie wykonania przepisów dekretu o stanie wojennym w zakresie łączności. Dz.U. 1981 nr 29 poz. 160. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19810290160>

²⁸ Оголошення воєнного стану – Войцех Ярузельський 13.12.1981. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7MHPrdAbseo>

²⁹ «Ялиця» – це спецоперація польських спецслужб з метою інтернування лідерів «Солідарності», та підбір «активістів Солідарності», які могли б замінити радикалів у всіх регіональних радах та більших заводських комітетах.

(ВРОН). Ці заходи свідчили про гарну організацію та тривалу підготовку військових до введення воєнного стану³⁰.

Особливу увагу було звернено на боротьбу з польськими опозиційними митцями, зокрема, на режисерів жанру «Кіно морального неспокою»³¹. Кожен фільм даного жанру прямо чи опосередковано відображав складність та несправедливість життя в соціалістичній Польщі. 11 грудня 1981 р., почався Конгрес польської культури під час якого частину митців заарештували, деякі режисери певний час переховувалися. Нові та старі стрічки не проходили нові критерії цензури. В перші дні воєнного стану відчувався значний страх через неясність готовності військових вдаватися до крайнощів. Поступово більшість арештованих опозиціонерів випустили після підписання ними документу про лояльність. Заарештованими залишалися принципові опозиційні лідери, наприклад Л. Валенса.

Випадково польські режисери знайшли спосіб боротьби з репресіями: під час судового засідання було достатньо зробити вигляд зйомки на кінокамеру для того щоб судді виносили м'якші вироки або взагалі виправдовували підсудних. Це свідчить про розуміння судьями незаконності своїх рішень і небажання залишати докази своєї участі³².

Папа Римський Іоан Павло II 18 грудня 1981 р., звернувся у відкритому листі до генерала В. Ярузельського, Л. Валенси та лідерів польської католицької церкви в якому згадав про постраждалих людей та виразив прохання бути стриманішими та зупини кровопролиття³³. Фактично Папа Римський намагався в цей критичний момент виступити в ролі миротворця і посередника між владою та опозицією.

У січні 1982 р. польський єпископат рішуче виступить проти порушення прав людини, обмеження свобод, закликавши звільнити ув'язнених та припинити тиск на незгодних. Єпископат вказував що саме жорстка політика призвела до кризи і посилення репресій проблему не вирішить, а лише поглибить³⁴.

Протести та саботажі, як реакція народу на обмеження прав та введення воєнного стану³⁵ свідчила про несприйняття втручання військових в політичні справи. По всій країні відбувалися протести, понад 200 тисяч силовиків з спецтехнікою прийняли участь в їх придушенні. У Катовицькому воєводстві було вбито 9 шахтарів-страйкарів під час штурму однієї з страйкуючих шахт. Для боротьби з пропагандою з'явилися підпільні опозиційні видання, а відомі поляки бойкотували офіційні ЗМІ. Католицька церква створила Комітет примаса з допомоги особам, позбавленим волі та їхнім родинам³⁶.

³⁰ Stan wojenny 1981-1983. Zeszyt 1: eseje historyczne, biogramy, wykaz skrótów, bibliografia, materiały dodatkowe. Katowice. 2021. S. 48-51.

³¹ Родигіна О.М. Воєнний стан в Польщі 1981-1983 рр.... С. 504.

³² Ibid. С. 503-505.

³³ Stan wojenny 1981-1983 Zeszyt 3: wybór źródeł . Katowice. 2021. 134 s.

³⁴ Каганов Ю.О. Опозиційний рух... С. 293.

³⁵ Воєнний стан передбачав такі обмеження: заборона профспілок, страйків, цензура, обмеження свободи слова та пересування, комендантська година та інше.

³⁶ Польша – нарис історії...

Типовим прикладом стихійного протесту був протест у місті Лодзі 3 травня 1982 р., коли біля костелу зібралося не менше 2 тисяч осіб, які співали релігійні пісні, виражали підтримку опозиціонерам і Папі Римському Іоану Павлу II, критикували воєнний стан та СРСР. Поступово цей натовп перетворився на протестну демонстрацію³⁷.

Заборонена організація «Солідарність» пішла в підпілля, вже 31 серпня 1982 р. вона організувала масові протести в 66 містах, проте у м. Люблінні вони закінчилися стріляниною та смертю 3 мітингарів.

Оцінка владою ситуації дещо відрізнялася від реальності, зокрема згідно з доповіддю генерала Ч. Кіщака від 22 грудня 1981 р., опозиція була придушена. В. Ярузельський підтримав курс на зменшення конфронтації та здійснення мінімальних реформ. ПОРП стабільно втрачала своїх членів, що свідчило про відсутність єдності в її середині. Було помітно, що військові займають центристські позиції відкидаючи ідеї лібералів та радикалів. 25 січня 1982 р. сейм оголосив, що головне завдання воєнного стану досягнення національного порозуміння. Керівництво СРСР схвально оцінювало діяльність польської влади.

В. Ярузельський підтримав ідею приїзду до Польщі Папи Римського Іоана Павла II³⁸. Після смерті Л. Брежнєва з в'язниці звільнили Л. Валенсу, це свідчило про зміну тактики військових у зв'язку з політичними змінами в СРСР. 31 грудня 1982 р., воєнний стан призупинили, багатьох репресованих звільнили, але силовіки залишилися з розширеними повноваженнями. Паралельно з цим влада спробувала створити провладні профспілки, але популярності вони не набули.

На фоні зростання впливу католицької церкви відбувся триденний візит Папи Римського Іоана Павла II в червні 1983 р., який дав зрозуміти, що режим військової диктатури він не підтримує. Відносна стабілізація дозволила почати підготовку відміни суворого режиму. Спочатку державним органам було розширено повноваження які стосувалися протидії антидержавній діяльності, зокрема полегшення слідчих дій що давало можливість в подальшому здійснювати тиск на суспільство без введення воєнного стану. Зібрання сейму від 14 липня 1983 р., відмінило воєнний стан³⁹.

Керівник ПНР В. Ярузельський називав економічні проблеми однією з причин введення воєнного стану. Доказом катастрофічності економічної ситуації стала постанова уряду ПНР від 12 грудня 1981 р., про регламентований продаж товарів⁴⁰. В польських магазинах посилювався дефіцит, в той час як продуктивність праці продовжувала знижуватися. З 1 січня 1982 р., фактично населення мало

³⁷ Instytut Pamięci Narodowej. Teczka pracy TW, ps. Piotr – Relacja z zajęć ulicznych w dniu 3 maja 1982 r. URL: <https://polskiemiesiace.ipn.gov.pl/mie/wszvstkievvdarzenia/grudzie-1981/archiwalia/lodz/aparat-represji/119612.Teczka-pracy-TW-psPiotr-Relacja-z-zajsc-ulicznych-w-dniu-3-maja-1982-r.html>

³⁸ Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі... С. 631–639.

³⁹ Ibid. С. 631–639.

⁴⁰ Stan wojenny 1981–1983 Zeszyt 3; wybór źródeł . Katowice. 2021. 80 s.

отоварюватися за картковою системою з чітко визначеними місячними нормами. Така дія не додавала популярності режиму військової диктатури.

В результаті політики військової диктатури були зруйновані економічні зв'язки, милітаризувалася економіка, зникли потенційні кредитори, збільшилася інфляція, скоротилися субсидії, зменшилися доходи держави. Найважчими були 1981–1982 рр., починаючи з 1983 р., ситуація почала стабілізуватися, проте ліквідувати системну кризу в ПНР не вдалося. Загалом за 2 роки воєнного стану населення збідніло на 30%⁴¹. Такі дані свідчать, що метод силової стимуляції економіки в перехідний період не спрацював.

Генерал В. Ярузельський безперечно вірив у ефективність запровадженої політики, однак економіка в цей час розвивалася хаотично і не лінійно та потерпала від внутрішніх розбратів викликаних протиріччями та невизначеністю шляху розвитку. Проблема полягала в тому, що В. Ярузельський вважав внутрішню окупацію надійним засобом збереження влади ПОРП та уникнення радянської інтервенції. Це був типовий командно-адміністративний крок в дусі марксизму⁴².

Реакція світу на воєнний стан в ПНР різнилася залежно від політично-економічного устрою держав: соціалістичні режими підтримували В. Ярузельського, а капіталістичні країни навпаки засуджували. Прем'єр-міністр Франції П. Моруа, підкреслював що: «воєнний стан це внутрішнє питання Польщі, проте обмеження демократії є поганим шляхом»⁴³. Лідер НДР Е. Хонекер обіцяв допомогу В. Ярузельському натякаючи, що канцлер ФРН Г. Шмідт займає нейтральну позицію.

США відреагували різко і безапеляційно: прирівняли воєнний стан до державного перевороту, засудили його і ввели санкції проти ПНР та СРСР⁴⁴. Крім Польщі під санкції потрапив і Радянський Союз, так як на нього було покладено вину за воєнний переворот, адже ПНР була радянським сателітом де без відома та згоди радянських керівників жодних кардинальних дій не ініціювали. На міжнародній арені воєнний стан не посилив, а ослабив ПНР ізолюючи від останніх навіть тих небагатьох західних партнерів, що погоджувалися співпрацювати. ПНР під керівництвом військових потрапила в ще більшу залежність від СРСР, хоча прямої інтервенції вдалося уникнути.

Під час перебування першим секретарем ПОРП В. Ярузельський розробив свій власний стиль правління пов'язаний з ухиленням від завдання остаточного розгрому робітничої опозиції. З одного боку він тримав жорстку лінію партії, а з іншого боку вів перемовини з лідерами опозиції. Проводив жорстку економічну політику, але

⁴¹ Stan wojenny 1981–1983. Zeszyt 1: eseje historyczne, biogramy, wykaz skrótów, bibliografia, materiały dodatkowe. Katowice. 2021. S. 77–83.

⁴² Марксизм – це філософське, економічне та політичне вчення, засноване у 19 ст. Карл Маркс та Фрідріх Енгельс. Воно аналізує розвиток суспільства через призму економічних відносин і боротьби між соціальними класами.

⁴³ Stan wojenny 1981–1983 Zeszyt 3: wybór źródeł. Katowice. 2021. 116–117 s.

⁴⁴ Дейвіс Н. Боже ігрище... С. 939–941.

послабляв її як тільки у суспільстві назривало невдоволення⁴⁵. Очевидно що керівництво ПНР затягувало час та чекало на зміни в СРСР, адже пристаріла номенклатура не могла вічно керувати КППС і світовий комуністичний рух очікував на зміни.

Отже, поява Польської народної республіки та Польської Об'єднаної Робітничої Партії це результат впливу СРСР на Польщу. Протягом всього часу існування польське керівництво і суспільство перебувало в стані перманентної кризи та в зоні впливу СРСР. Спроба розвитку ПНР за радянським зразком призвела до викривлення економіки та диктатури, що і визначило майбутню соціально-економічну кризу.

Очевидно, що ПНР і комуністичний режим були штучними утвореннями, які не мали майбутнього через економічні помилки та ігнорування польських національних особливостей, зокрема впливу католицької церкви. Цей штучний та хиткий режим вичерпав свій ресурс та почав швидко розсипатися на початку 1980-х рр., отже єдиним шансом порятунку залишався силовий варіант. Вибір стояв між польським воєнним станом або воєнною інтервенцією СРСР, в таких умовах генерал В. Ярузельський взяв відповідальність на себе та застосував польську армію, що продовжило існування режиму на декілька років, проте зберегти та стабілізувати ПНР та владу ПОРП все ж не вдалося.

REFERENCES

- Bazhan, O. (2023). Polska kryza 1980–1981 rokov v informatsiinykh dokumentakh TsK KPU ta KDB URSSR [Polish Crisis of 1980–1981 in the Informational Documents of the Central Committee of the CPU and the KGB of the UkrSSR]. *Kraieznavstvo*, 1–2, 103–110. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/33972> [in Ukrainian].
- Davies, N. (2008). *Bozhe ihryshche: istoriia Polshchi* [God's Playground: A History of Poland] (P. Tarashchuk, Trans.). Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy". 1080 p. [in Ukrainian].
- Fowkes, B. (1993). *The rise and fall of communism in Eastern Europe*. Palgrave Macmillan. 228 p. [in English].
- Internetowy System Aktów Prawnych. (1981). Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1981 r. w sprawie wykonania przepisów dekretu o stanie wojennym w zakresie łączności. Dz.U. 1981 nr 29 poz. 160. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19810290160> [in Polish].
- Internetowy System Aktów Prawnych. (1981). Uchwała Rady Państwa z dnia 12 grudnia 1981 r. w sprawie wprowadzenia stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa. Dz.U. 1981 nr 29 poz. 155. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19810290155> [in Polish].
- Instytut Pamięci Narodowej. (1982). Teczka pracy TW, ps. Piotr – Relacja z zajęć ulicznych w dniu 3 maja. Retrieved from <https://polskiemiesiace.ipn.gov.pl/mie/wszystkiewydarzenia/grudzie-1981/archiwalia/lodz/aparat-represji/119612.Teczka-pracy-TW-psPiotr-Relacja-z-zajsc-ulicznych-w-dniu-3-maja-1982-r.html> [in Polish].
- Kahanov, Yu.O. (2021). Opozytsiinyi rukh v Ukraini i Polshchi v konteksti suspilno-politychnykh

⁴⁵ Fowkes B. The rise and fall of communism in Eastern Europe... P. 169.

- transformatsii (70–80-ti rr. XX st.): Komparatyvnyi analiz [Opposition Movement in Ukraine and Poland in the Context of Socio-Political Transformations of the 1970s–1980s: A Comparative Analysis]. *Zaporizhzhia Historical Review*, 1(20), 283–294. Retrieved from <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1678> [in Ukrainian].
- Kaliński, J. (1995). *Gospodarka Polski w latach 1944–1989* [Economy of Poland in 1944–1989]. Warsaw: Państwowe Wydawnictwa Ekonomiczne. 251 p. [in Polish].
- Kolegium (Ed.). (1952). *Trybuna Ludu*, R. 5, nr 264. Warsaw: Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Retrieved from <http://sbc.org.pl/Content/461525/PDF/iv219008-1952-264-0001.pdf> [in Polish].
- MacEachin, D.J. (2002). *U.S. Intelligence and the Confrontation in Poland, 1980–81*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press. 256 p. [in Polish].
- Mendzhetskyi, W., & Bracysevyeh, J. (2022). *Polshcha – narys istorii* [Poland – A Historical Outline]. Warsaw: Instytut Pamięci Narodowej. 367 p. [in Ukrainian].
- Rodyhina, O.M. (2015). *Voiennyi stan v Polshchi 1981–1983 rr. u spohadakh polskykh rezhyserviv* [Martial Law in Poland (1981–1983) in the Memoirs of Polish Film Directors]. *Visnyk Donetskooho natsionalnoho universytetu. Serii B: Humanitarni nauky*, 1–2, 503–507. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnug_2015_1-2_88 [in Ukrainian].
- Skórzyński, J. (2014). *Krótką historia Solidarności 1980–1989* [A Short History of Solidarity 1980–1989]. Gdańsk: Europejskie Centrum Solidarności. 188 p. [in Polish].
- Snyder, T. (2012). *Peretvorennia natsii: Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus, 1569–1999* [The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999]. Kyiv: Dukh i Litera. 460 p. [in Ukrainian].
- Stan wojenny 1981–1983. *Zeszyt 1: eseje historyczne, biogramy, wykaz skrótów, bibliografia, materiały dodatkowe* [Martial Law 1981–1983. Issue 1: Historical Essays, Biographies, List of Abbreviations, Bibliography, Supplementary Materials]. (2021). Katowice. 184 p. [in Polish].
- Stan wojenny 1981–1983. *Zeszyt 3: wybór źródeł* [Martial Law 1981–1983. Issue 3: Source Selection]. (2021). Katowice: [Publisher not specified]. 147 p. [in Polish].
- Zashkilniak, L.O., & Krykun, M.H. (2002). *Istoriia Polshchi: Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnev* [History of Poland: From Ancient Times to the Present Day] (L. Zashkilniak, Ed.). Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka. 752 p. [in Ukrainian].

Отримано 15.01.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 7.02.2026

Прийнято до друку 22.02.2026

Submitted 15.01.2026

Received in revised form 7.02.2026

Accepted for publication 22.02.2026